

жертв і доміантними видами-жертвами, а також співвідношенням систематичних груп. Природні комплекси ГНПП, з багатою кормовою базою та зручними місцями для гніздування, є доволі придатними для підтримання популяції пугача в долині Дністра.

Література

- Белик В. П. Филин в Донских степях // Филин в России, Белоруссии и на Украине: Сб. науч. статей. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — С. 75–92.
- Бобринський Н. А., Кузнецов Б. А., Кузякин А. П. Определитель млекопитающих СССР. — М.: Просвещение, 1965. — 377 с.
- Бучко В. В. Птахи Галицького регіонального ландшафтного парку та його околиць. Повідомлення 2. Falconiformes — Piciformes // Запов. справа в Україні. — 1998. — Т. 4, вип. 2. — С. 52–57.
- Белко Н. Г. Современное положение филина в Мещере и на побережье Рыбинского водохранилища // Филин в России, Белоруссии и на Украине: Сб. науч. статей. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — С. 24–26.
- Виноградов Б. С., Аргиропуло А. И. Определитель грызунов. Фауна СССР. Млекопитающие. — М.-Л., 1941. — № 29. — 244 с.
- Дребет М. В. Живлення пугача *Bubo bubo* (L.) на території Національного природного парку «Подільські Товтри» // Наук. вісник Ужгород. ун-ту Серія: Біологія. — 2008. — Вип. 23. — С. 40–41.
- Золотарев А. А. Сведения по экологии филина и серой неясыти в Хоперском заповеднике и на сопредельных территориях // Филин в России, Белоруссии и на Украине: Сб. науч. статей. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — С. 66–75.
- Кучин А. П. Филин на Алтае и прилегающих равнинах // Филин в России, Белоруссии и на Украине: Сб. науч. статей. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — С. 110–117.
- Лысенков Е. Б. Некоторые сведения по экологии филина в Мордовии // Филин в России, Белоруссии и на Украине: Сб. науч. статей. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — С. 60–61.
- Млекопитающие фауны СССР / Под. ред. И. И. Соколова. — М.-Л., 1963 — Ч. 1. — 640 с.
- Нечаев В. А. Распространение филина и его биология на юге Дальнего Востока России // Филин в России, Белоруссии и на Украине: Сб. науч. статей. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — С. 126–138.
- Прокофьев С. М. Биология филина на территории Хакасии // Филин в России, Белоруссии и на Украине: Сб. науч. статей. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — С. 120–125.
- Самигуллин Г. М. Гнездование филина в Оренбургской области // Филин в России, Белоруссии и на Украине: Сб. науч. статей. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — С. 56–59.
- Скильский И. В., Годованец Б. И. Филин в Черновицкой области Украины // Филин в России, Белоруссии и на Украине: Сб. науч. статей. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — С. 94–101.
- Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Птахи фауны України: польовий визначник. — К., 2002. — 416 с.
- Червона книга Української РСР. — К.: Наук. думка, 1980. — 504 с.
- Червона книга України. Тваринний світ / Під заг. ред. М. М. Щербака. — К.: Укр. енциклопедія, 1994. — 464 с.
- Шепель А. И. Хищные птицы и совы Пермского Прикамья. — Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1992. — 296 с.
- Шепель А. И., Петровских А. И., Фишер С. В. Филин в Пермском Прикамье // Филин в России, Белоруссии и на Украине: Сб. науч. статей. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — С. 32–54 с.

БЕРКУТ (*Aquila chrysaetos* (L.)) НА ТЕРИТОРІЇ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

М. Ф. Весельський¹, О. Л. Кратюк²

¹ Житомирський краєзнавчий музей, м. Житомир, Україна

² Житомирський національний агроекологічний університет, м. Житомир, Україна

На території Житомирської обл. беркут (*Aquila chrysaetos* (L.)) на цей час є рідкісним негніздовим видом (Кандауров, Цищора, 1993; Жила, Зеніна, 1999). Він трапляється, як правило, в осінньо-зимовий період.

В основу статті покладено власні спостереження упродовж 1994–2008 рр. на трьох стаціонарних ділянках поліської частини Житомирської обл. (Народицький, Ємільчинський, Житомирський райони) та одній — у межах лісостепової частини (Андрушівський р-н). Епізодичними спостереженнями охоплено територію інших районів області. Також опрацьовано зоологічну колекцію Житомирського краєзнавчого музею (ЖКМ) та використано неопубліковані матеріали В. І. Бруховського із записів на інвентарних картках.

Спочатку зазначимо, що у Східному Поліссі беркут достовірно гніздився принаймні ще у першій чверті ХХ ст. (Любитель природы, 1916): «...Въ Черниговской губернии ... были добыты 8-го апреля 1901 года и убитъ орель беркутъ самец — старый въ брачном перь».

Аналіз спостережень та літературних джерел показує, що достовірних матеріалів про гніздування беркута впродовж останніх вісімдесяти років у межах Житомирської обл. обмаль.

Перші згадки про беркута на території області можна віднести до другої половини ХІХ ст. Так, А. Братчиков (1868) повідомляє про орлів у Овруцькому уїзді. Ймовірно, що назва «орел» стосується беркута. Також є згадки про орлів і у А. В. Ксенжопольського (1913), він, зокрема, пише: «...Остается еще вопрос о двух самых интересных видах орнитофауны Вольны, это — орле и дрофе (*Otis tarda* L.). Как и тот, так и другая принадлежат теперь к числу

больших редкостей. Первый встречается спорадически по всей губернии... Больше подробных сведений собрать о нем не удалось».

Чи не єдиним доказом гніздування беркута на території Житомирської обл. є запис М. Й. Бурчака-Абрамовича, зроблений у 1928 р.: «...в лесостепной части, на границе с Полесьем, гнездование беркута отмечалось с 1914 по 1921 гг. в Червонском лесничестве около с. Хмелище нынешнего Бердичевского района Житомирской области. Птиц здесь отмечали до 1927 г.» (цит. по: Домашевский, 2007), а також повідомлення В. П. Жежеріна (1961) (на жаль, без детального опису): «...Про життя беркутів на Україні ми знаємо дуже мало. У двадцятих роках нашого століття в Чернігівській і Житомирській областях було знайдено усього по одному гнізду» (стор. 14).

Через декілька років В. П. Жежерін пише (1968): «...Основные причины исчезновения хищников, с одной стороны, в коренном изменении характера ландшафтов, особенно на Полесье. Здесь за последнее время вырублены все старые леса, проводится энергичное осушение и освоение больших площадей для сельскохозяйственных целей. Хищники лишены основных мест гнездования и нужных укрытий. С другой стороны, они подвергались беспощадному поголовному и бездумному истреблению со стороны человека, особенно охотников. Наиболее пагубными были мероприятия УООР в 1955–1959 годах... (Можливо, саме у ці роки, якщо беркут гніздився в області, цей вид орлів остаточно припинив гніздування на території Житомирщини — прим. авт.). ...Беркут нами на Полесье не обнаружен, хотя раньше и гнезвился... Среди охотников есть крайне вредная «традиция» убивать редких птиц на чучела, которые нередко выставляют даже в местных организациях УООР (включая и областную). Почти все залевшие к нам зимой беркуты убиваются для чучел».

Нам відомо, що за останні 15 років до майстерень таксидермістів області потрапило щонайменше 4 ос. беркута для виготовлення опудал. Слід підкреслити, що усіх цих птахів здобуто у межах області в осінньо-зимовий період.

Завдяки літературним джерелам, записам В. І. Бруховського, усним повідомленням зацікавлених осіб та власним спостереженням можна скласти хронологію знахідок беркута на Житомирщині за останні 100 років.

5.03.1909. Птаха (самка, ad) здобуто в ок. с. Яблунця Барашівського (нині Ємільчинського) р-ну. Беркут напав на домашнього гусака, але піднятися не зміг, був спійманий живим (колектор В. І. Бруховський). Експонат ЖКМ, івн. № 133.

1926 р. (сезон (?)). Виписка зі статті В. Скорохода (1927): «...Орел-беркут. Не так давно селяни с. Барашівка підбили цього орла, як мені повідомив один «чучельник» («чучельником», можливо, був В. І. Бруховський — прим. авт.). У 1925 році в міській 5-й школі декілька тижнів жив орел-беркут, його вчителька природознавства купила у селянина з Кам'яного Броду. На великий жаль, не дізнались, при яких умовах цей селянин його піймав».

17.11.1928. Здобуто самку (ad) у Новозаводському л-ві Житомирського р-ну (колектор В. І. Бруховський). Експонат ЖКМ, івн. № 165.

1928 р. Взимку спостерігали беркута в Лемківському л-ві (із записів В. І. Бруховського).

1930 р. Було вбито птаха в Буймарівському л-ві (із записів В. І. Бруховського).

13.12.1930. Птаха вбито у с. Яроповичах (із записів В. І. Бруховського).

1941 р. (зима). Птаха вбито в Корабельному л-ві (із записів В. І. Бруховського).

1946 р. (листопад). Вбито в Коростишівському р-ні (із записів В. І. Бруховського).

1947 р. (грудень). Вбито в Коростишівському р-ні (із записів В. І. Бруховського).

1954 р. (грудень). У Черняхівському р-ні вбито беркута, який полював на гусей (із записів В. І. Бруховського).

1954 р. (грудень). Вбито в Янушпольському р-ні (?). На нозі був шпатаг. Опудало у лікаря Зуєва, в м. Бердичеві.

19.01.1964. В ок. м. Коростеня В. М. Зубаровський здобув самку, експонат № 24172/8 Зоологічного музею ННПМ НАН України (Каталог колекцій..., 1997).

1969 р. 1 птах, Бердичівський р-н (повід. К. І. Копейн (Рідкісні і зникаючі..., 2003).

1976 р. Знайдено мертвого птаха в ок. с. Озерянки Житомирського р-ну (усне повід. І. М. Неборачка (Рідкісні і зникаючі..., 2003).

1979 р. (осінь). Овруцький р-н, Виступовицьке л-во. За 15 км східніше с. Виступовичів спостерігали птаха, який з лісової просіки схопив собаку і полетів далі (повід. співробітники Овруцького лісгоспу).

1982 р. 1 птах, Новоград-Волинський р-н (повід. К. І. Копейн (Рідкісні і зникаючі..., 2003).

1986 р. 1 птах, Попільнянський р-н (повід. К. І. Копейн (Рідкісні і зникаючі..., 2003).

1989 р. (зима). Овруцький р-н. На полігоні знайдено пораненого птаха. Певний час він жив у співробітника УТМР, 7.02.1990 С. М. Жила повідомив, що цього птаха було передано до Київського зоопарку.

3.11.1996. В ок. с. Молочок Чуднівського р-ну вилучений співробітниками УТМР мертвий птах (самка, juv), вбитий браконьєрами (дуже наївся і не міг злетіти). Був закільцьований 7.06.1996 пташеням у Фінляндії. Кільця зберігають у відділі природи ЖКМ. У шлунку птаха виявлено залишки зайця (*Lepus europaeus* Pall.). Морфометрія (мм): довжина крила — 670, хвоста — 390, цівки — 112, дзьоба — 48, голови із дзьобом — 126, тіла — 890, розмах крил — 2200. Маса — 4,7 кг (авт. знахідки І. М. Неборачко, П. П. Печенюк, М. Ф. Весельський).

1998 р. Овруцький р-н. Знайдено птаха (самка, ad). Потрапив у пастку. Співробітники УТМР передали до Київського зоопарку (авт. знахідки І. М. Неборачко, В. К. Цицюра).

8.12.1998. Підранка (самець, ad) передано до Київського зоопарку з Житомирської обл. (повід. О. П. Шкрабалюк (Домашевский, 2007).

21.03.1999. Птаха (самка ad) відповлено петлею на Житомирщині. З незрозумілих причин втратив здатність до польоту, передано до Київського зоопарку (повід. О. П. Шкрабалюк (Домашевский, 2007).

10.04.2000. Лугинський р-н. Зареєстровано 1 ос. на північ від с. Липників у районі військової частини.

23.04.2000. Спостерігали 2 ос. над виселеним с. Мощаницею Лугинського р-ну (повід. М. О. Хоптинець (Рідкісні і зникаючі...,

2003). (Два останні, квітневі спостереження беркутів за терміном майже співпадають з гніздовим періодом, можливо також, що це літаючі особини — прим. авт.).

21.01.2001. Овруцький р-н, північніше Словечансько-Овруцького кряжа (?). Знайдено мертвого птаха (самка, juv). Морфометрію передав О. К. Бушля. Довжина (мм): крила — 652, хвоста — 336, цівки — 97, дзьоба від ніздрі — 37,5, дзьоба — 57,5, голови із дзьобом — 123,5, тіла — 870, розмах крил — 2110.

4.12.2002. Виявлено птаха в ур. Хилятиному, ок. Поліського заповідника. У 2002 р. ослабленого беркута перетримували у заповіднику до весни. Птахів щорічно спостерігають у зимовий період, частіше на узліссях, луках, меліоративних землях (повід. Г. В. Бумар (2003).

25.12.2002. Коростишівський р-н. Співробітниками УТМР знайдено мертвого птаха (самка, ad, вік — 5–6 років). Морфометрія (мм): довжина крила — 640, хвоста — 360, цівки — 115, дзьоба — 70(?), голови із дзьобом — 140, тіла — 940, розмах крил — 2270. Маса — 4,4 кг (морфометрію передав П. П. Печенюк).

2003 р. (осінньо-зимовий період). Неодноразово реєстрували 1 ос. на території військового полігону в долині річок Тетерева та Гнилоп'яті (реєстратор М. Ф. Весельський).

2003 р. (зима). Спостерігали 1 ос. в ок. с. Денишів Житомирського р-ну (реєстратор О. Л. Кратюк).

21.02.2006. Птаха (самка, ad) вбито браконьєрами у Радомишльському р-ні, передано таксидермісту (Домашевский, 2007).

2.04.2006. Район майдану Привокзального у м. Житомирі. Спостерігали дорослу особину, можливо самця. Кружляв разом із зимняком (*Buteo lagopus* (Pontopp.) на висоті 150–180 м. Неподалік, за 80 м від них кружляв боривітер звичайний (*Falco tinnunculus* L.), а за 200 м — 13 білих лелек (*Ciconia ciconia* (L.)). Згодом беркут і зимняк полетіли у північно-східному напрямку (реєстратор М. Ф. Весельський).

2007 р. (зима). Вбито беркута (самець) у Коростишівському р-ні (повід. П. П. Печенюк).

Таким чином, у наш час беркут на території Житомирської обл. є рідкісним пролітним видом, а в окремі роки рідкісним зимуючим.

У деяких північних та центральних частинах регіону є ще недосліджені в орнітологічному плані території, де можливе гніздування цього виду.

Література

- Братчиков А. Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях. — Житомир, 1868. — Вып. I. — С. 20–26.
- Бумар Г. В. Орнітофауна Поліського природного заповідника // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття. — Канів, 2003. — С. 196–197.
- Домашевский С. В. Современный статус беркута в Украине // Запов. справа в Україні. — 2007. — Т. 13., вип. 1–2. — С. 66–69.
- Жежерин В. П. Хижи птахи України та їх охорона. — К.: Рад. школа, 1961. — 42 с.
- Жежерин В. П. Хищные птицы Украины, их значение для охотничьего хозяйства и необходимость охраны // Первая науч. конф. по развитию охотничьего хозяйства Украинской ССР. — Киев, 1968. — С. 74–76.
- Жила С. М., Зеніна І. М. Хребетні Поліського заповідника // Поліському природному заповіднику — 30 років. — Житомир, 1999. — Вип. 1. — С. 63–71.
- Кандауров В., Цицюра В. Зміни в орнітофауні Житомирської області у XX сторіччі // Велика Волинь: минуле і сучасне. Тези міжнарод. краєзнавчої конф., Житомир, 9–11 вересня 1993 року. — Житомир, 1993. — С. 237–238.
- Каталог коллекций зоологического музея ННПМ НАН Украины Птицы Вып. 1. Невооруженные Non-Passeriformes (Пингвинообразные Sphenisciformes — Журавлеобразные Gruiformes) / Пекло А. М. — Киев: Зоомузей ННПМ НАН Украины, 1997. — 156 с.
- Ксенжопольський А. В. Результати научної поїздки по Волині в 1912 году // Тр. об-ва дослідників Волині. — Житомир, 1913. — Т. 11. — 1–85 с.
- Любитель природы. — Петроград, 1916. — № 3–4 (март — апрель). — С. 81 (Автор не відомий).
- Рідкісні і зникаючі види тварин Житомирщини: навч. посіб. / [А. П. Стадниченко, А. П. Вискушенко, О. В. Гарбар та ін.]. — Житомир: Волинь, 2003. — 176 с.
- Скороход В. Записки про фауну Волині // Записки Волин. ін-ту народної освіти ім. Івана Франка. Рік 1926–1927. — Житомир, 1927. — С. 131–148.

РАСПРОСТРАНЕНИЕ МОГИЛЬНИКА (*Aquila heliaca* Sav.) В СТЕПНОЙ ЗОНЕ УКРАИНЫ

В. В. Ветров¹, Ю. В. Милобог²

¹ Украинский центр исследований хищных птиц, г. Луганск, Украина

² Криворожский государственный педагогический университет, г. Кривой Рог, Украина

Степная зона занимает почти половину территории Украины и располагается южнее условной линии Кишинев — Харьков вплоть до системы Крымских гор на юге Крымского п-ова. И хотя в прошлом наибольшая численность могильника (*Aquila heliaca* Sav.) в Украине, вероятно, была в Лесостепи, в степной зоне также было известно два района постоянного гнездования вида — в восточной части страны на террасах долин крупных рек. Довольно мощная гнездовая группировка находилась на террасе р. Северский Донец между городами Чугуев и Изюм Харьковской обл. и еще одна меньшая по численности и занимаемой площади обитала в Самарском лесу по р. Самара в Днепропетровской обл. (Рудинський, Горленко, 1937; Зубаровський, 1977).

В 1950-х — 1970-х гг. произошло сильное сокращение численности многих редких видов птиц, в том числе и могильника. Этому способствовала вырубка старых участков леса, отстрел птиц, чрезмерное применение ядохимикатов в сельском хозяйстве и снижение численности сусликов — основного кормового объекта могильника, в том числе и в степной зоне страны.

В 1980-х — 1990-х гг., очевидно, произошла стабилизация численности вида и началось даже некоторое ее увеличение с заселением прежних мест обитания, а также новых, довольно больших территорий сосняков, достигающих спелого возраста: птицы обычно гнездились в старых сосновых борах, выбирая для устройства гнезд верхушки сосен (см. фото 6, Додаток, стр. 4). В этот период нами проведено несколько экспедиций, позволивших уточнить численность и распределение могильника вдоль р. Северский Донец в пределах Харьковской обл. Были найдены новые пары в Донецкой, Лу-